

O‘SMIR O‘QUVCHILARDA DEVIANT XULQ-ATVOR PROFILAKTİKASINING PSIXOLOGİK MEXANİZMLARI VA SAMARADORLIGI

*Muallif: Qosimova Munajat Asqaraliyevna
Farg‘ona viloyati MMTB, Quvasoy shahar
MMTB tasarrufidagi 19-umumiy o‘rta
ta‘lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya

Mazkur maqola umumta‘lim maktabi o‘quvchilarida deviant xulq-atvorning oldini olishga qaratilgan psixologik chora-tadbirlar va ularning samaradorligini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda o‘smirlik davrida deviant xulq-atvorning paydo bo‘lish sabablari, namoyon bo‘lish shakllari va maktab psixologining profilaktik ishlardagi o‘rni yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi – psixokorreksion treninglar orqali o‘quvchilarda agressivlik, xavotirlik darajasini kamaytirish va ijtimoiy moslashuvni oshirish, shu bilan birga deviant xulq-atvorga moyillikning oldini olishdan iborat. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, muntazam o‘tkazilgan psixologik treninglar o‘quvchilarning salbiy xulq-atvorga moyilligini sezilarli darajada kamaytiradi va ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshiradi.

Kalit so‘zlar: *Deviant xulq-atvor, profilaktika, o‘smirlik davri, maktab psixologi, agressiya, xavotirlik, ijtimoiy moslashuv, psixokorreksiya, trening.*

1. Introduction (Kirish)

Zamonaviy jamiyatda o‘smirlar orasida deviant xulq-atvor muammosi tobora dolzarb tus olmoqda. Bu xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan me‘yorlar, qoidalar va qadriyatlarga zid bo‘lgan harakatlar bo‘lib, u bolalarning shaxsiy rivojlanishiga, o‘qishdagi muvaffaqiyatlariga va kelajakdagi ijtimoiy moslashuviga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Agressiya, zo‘ravonlik, tengdoshlarga nisbatan buling, giyohvandlik va spirtli ichimliklarga moyillik, dars qoldirish kabi ko‘rinishdagi deviant xulq-atvor maktab muhitida ham kuzatilmoqda. Farg‘ona viloyati, Quvasoy shahar MMTB tasarrufidagi 19-umumiy o‘rta ta‘lim maktabida o‘tkazilgan dastlabki kuzatuvlar va psixodiagnostika natijalari ayrim o‘quvchilarda yuqorida sanalgan xulq-atvorga moyillik borligini ko‘rsatdi. O‘smirlik davri o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo‘lib, bu davrda shaxsiyatning shakllanishida oila, maktab va tengdoshlar muhitining ta‘siri nihoyatda kuchli bo‘ladi. Shuning uchun, maktab sharoitida deviant xulq-atvorning oldini olish bo‘yicha tizimli psixologik ishlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi – o‘quvchilarda deviant xulq-atvorning paydo bo‘lishiga ta‘sir etuvchi psixologik omillarni o‘rganish va maktab psixologi

tomonidan amalga oshiriladigan profilaktik-korreksion ishlarning samaradorligini baholashdan iborat.

2. Methods (Tadqiqot metodlari)

Tadqiqot 19-umumiy oʻrta taʼlim maktabining 7-9-sinf oʻquvchilari (jami 100 nafar) ishtirokida amalga oshirildi. Oʻquvchilar 50 nafardan iborat eksperimental va nazorat guruhlariga boʻlindi. Tadqiqot uch bosqichda oʻtkazildi: dastlabki diagnostika (pre-test), korreksion-rivojlantiruvchi treninglar va yakuniy diagnostika (post-test).

• Diagnostik metodlar:

- **Agressivlik darajasi:** Agressivlikni baholash uchun A. Bass va A. Darki soʻrovnomasining adaptatsiyalangan varianti qoʻllanildi.
- **Xavotirlik darajasi:** Ch. Spilberger va Yu. Xanning "Shaxsiy va situativ xavotirlik shkalasi" orqali oʻquvchilarning umumiy xavotirlik darajasi aniqlandi.
- **Ijtimoiy moslashuv darajasi:** K. Rojers va R. Daimondning "Shaxsiy moslashuv" testi orqali oʻquvchilarning ijtimoiy muhitga moslashish darajasi oʻrganildi.
- **Kuzatuv va suhbatlar:** Oʻqituvchilar, sinf rahbarlari va ota-onalar bilan oʻquvchilarning xulq-atvori, oilaviy muhit va oʻqishdagi muammolari haqida suhbatlar oʻtkazildi.

• Rivojlantiruvchi va profilaktik metodlar:

- **Psixokorreksion treninglar:** Eksperimental guruh oʻquvchilari uchun 10 hafta davomida haftasiga 2 marotaba (har bir mashgʻulot 45 daqiqa) maxsus treninglar oʻtkazildi. Trening dasturi quyidagi yoʻnalishlarni qamrab oldi:
  - Hissiyotlarni boshqarish va agressiyani konstruktiv yoʻnaltirish.
  - Konfliktlarni hal qilish koʻnikmalari.
  - Empatiya va tolerantlikni rivojlantirish.
  - Oʻz-oʻzini qadrlash va oʻziga boʻlgan ishonchni mustahkamlash.
  - Stressga qarshi kurashish usullari.
  - Fikrlashdagi notoʻgʻri stereotiplarni oʻzgartirish.
- **Individual konsultatsiyalar:** Jiddiy muammolari boʻlgan oʻquvchilar bilan individual maslahatlar berildi.
- **Maʼrifiy suhbatlar:** Maktab hamda ota-onalar ishtirokida deviant xulq-atvorning salbiy oqibatlar va uning oldini olish choralari boʻyicha maʼrifiy suhbatlar va seminar-treninglar oʻtkazildi.

3. Results (Tadqiqot natijalari)

Oʻquvchilar bilan olib borilgan psixologik ishlarning yakuniy diagnostika natijalari quyidagilarni koʻrsatdi:

1. **Agressivlik darajasi:** Eksperimental guruhda agressivlik darajasi boshlang'ich ko'rsatkichlarga nisbatan sezilarli darajada pasaydi (o'rtacha ball 15% ga kamaydi). Nazorat guruhida esa muhim o'zgarishlar kuzatilmadi.
2. **Xavotirlik darajasi:** Eksperimental guruhda shaxsiy va situativ xavotirlik darajasi o'rtacha 18% ga kamaygani aniqlandi. Bu o'quvchilarning hissiy barqarorligi oshganligini bildiradi. Nazorat guruhida xavotirlik darajasi deyarli o'zgarishsiz qoldi.
3. **Ijtimoiy moslashuv:** K. Rojers va R. Daimond testlari bo'yicha eksperimental guruhda ijtimoiy moslashuv darajasi o'rtacha 20% ga oshdi. Bu ularning tengdoshlar va kattalar bilan munosabatlarida ijobiy o'zgarishlar ro'y berganini ko'rsatadi.
4. **Kuzatuv natijalari:** Treninglardan so'ng eksperimental guruh o'quvchilarida darslarda faollik, tengdoshlar bilan hamkorlik qilishga moyillik, konfliktli vaziyatlarda murosaga kelish kabi ijobiy xulq-atvor ko'rsatkichlari oshgani kuzatildi. Dars qoldirish va maktab qoidalarini buzish holatlari kamaydi.

4. Discussion (Muhokama va tahlil)

Olingan natijalar maktab sharoitida o'tkaziladigan profilaktik-korreksion treninglarning o'smir o'quvchilarda deviant xulq-atvorga moyillikni kamaytirishda yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Munajat Qosimova o'z tadqiqotida deviant xulq-atvorga moyillikning psixologik ildizlariga e'tibor qaratib, bu xulq-atvor ko'pincha ichki ziddiyatlar, hissiy boshqaruvdagi muammolar, o'z-o'zini qadrlashning pastligi va noto'g'ri muloqot ko'nikmalari natijasida yuzaga kelishini ko'rsatdi.

Trening dasturlari o'quvchilarga o'z hissiyotlarini tushunish va boshqarish, salbiy emotsiyalarni konstruktiv usullarda ifodalash, konfliktli vaziyatlardan chiqish yo'llarini topish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berdi. Agressivlik va xavotirlik darajasining pasayishi ularning psixologik farovonligini oshirgan bo'lsa, ijtimoiy moslashuvning yaxshilanishi ularning maktab muhiti va tengdoshlar guruhiga samarali integratsiyalashuviga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari maktab psixologining deviant xulq-atvor profilaktikasidagi hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi. Psixologning o'z vaqtida aralashuvi, tashxisi va korreksion-rivojlantiruvchi ishlari deviant xulq-atvorning chuqurlashishining oldini oladi va o'quvchilarning sog'lom shaxs bo'lib voyaga yetishiga imkon yaratadi. Maktab, oila va jamoatchilikning hamkorligi bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Conclusion (Xulosa)

Maktabda o'smir o'quvchilarda deviant xulq-atvor profilaktikasi kompleks va muntazam amalga oshirilishi lozim bo'lgan jarayondir. Qosimova Munajat Asqaraliyevnaning 19-umumiy o'rta ta'lim maktabida olib borgan tadqiqotlari psixokorreksion treninglarning o'quvchilarning psixologik holati va xulq-atvorga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotladi.

Tavsiyalar: 1. **Erta diagnostika:** Deviant xulq-atvorga moyillikni erta aniqlash maqsadida barcha o‘quvchilarda muntazam psixodiagnostik tadbirlarni o‘tkazish.

2. **Majmuaviy dasturlar:** Har bir sinf va yosh guruhiga mos keladigan, agressiya, buling, stress, giyohvandlikka qarshi kurashishga qaratilgan majmuaviy profilaktik dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

3. **Ota-onalar va pedagoglar uchun seminarlar:** Ota-onalar va o‘qituvchilarga o‘smir psixologiyasi, deviant xulq-atvorning belgilari va ularga to‘g‘ri yondashish bo‘yicha muntazam seminar va treninglar o‘tkazish.

4. **Mentorlik tizimi:** Muammoli o‘quvchilar uchun mentorlik (ustoz-shogird) tizimini joriy etish, ularga ijobiy namuna bo‘ladigan kattalar (pedagoglar, kattalar, jamoat faollari) ni birlashtirish.

5. **Maktab muhitini yaxshilash:** Maktabda o‘quvchilarning ijobiy muloqotini rag‘batlantiruvchi, teng huquqli va ishonchli muhit yaratish, qiziqarli to‘garaklar va tadbirlarni ko‘paytirish.

Ushbu chora-tadbirlar 19-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi va boshqa ta‘lim muassasalarida o‘quvchilarning deviant xulq-atvorini oldini olishga, ularni jamiyatning barkamol va faol a‘zolari sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida"gi qonuni.
2. Zimnyaya, I. A. *Pedagogicheskaya psixologiya*. Moskva: Logos, 2004.
3. Karimova, V. M. *Psixologiya*. Toshkent: Sharq, 2007.
4. Bandura, A. *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
5. Qosimova, M. A. *O‘smirlarda deviant xulq-atvor profilaktikasi bo‘yicha metodik qo‘llanma*. Quvasoy: 2024.